

KÝMÉ A SAMOTHRÁKÉ

VÝZKUMY A. SALAČE A ORIGINÁLY VE SBÍRCE UK

Významnou část sbírky antických originálů Ústavu pro klasickou archeologii Univerzity Karlovy tvoří soubor zlomků z archeologických výzkumů ve svatyni Velkých bohů na ostrově Samothráké a v maloasijské Kýmé (v dnešním Turecku). Oba tyto výzkumy patřily bezesporu k nejdůležitějším v historii české klasické archeologie a jejich výsledkům je věnována letošní sezónní výstava. Většina exponátů pochází z helénistického období, k nejzajímavějším patří mramorové chrliče v podobě lvích hlav a další fragmenty architektonické výzdoby ze svatyně Velkých bohů na Samothráké, bronzová figurka Imhotepa a bronzové uši zasvěcené bohyni Isidě, pocházející ze svatyně egyptských bohů v Kýmé, nebo soubor hlaviček terakotových helénistických sošek a reliéfní helénistické keramiky.

Bronzové votivní uši zasvěcené bohyni Isidě

Samothrácká kolekce pochází dílem z vykopávek rakouské expedice, jíž se zúčastnil i vůbec první profesor klasické archeologie na pražské univerzitě **Otto Benndorf** (1872-1878), a dílem z výzkumů prvního vedoucího Katedry věd o antickém starověku na Pražské univerzitě **Antonína Salače** (1885-1960), který zde kopal v roce 1923 se svým přítelem Françoisem Chapoutierem v rámci francouzsko-československé expedice a samostatně v roce 1927. Během těchto dvou kampaní byla odkryta nedokončená iónská stavba pod byzantskou věží, budova dedikovaná neznámou Míléťankou, Oltářní dvůr, základy fontány, na níž původně stál slavná Níké Samothrácká, dnes vystavená v pařížském Louvru, a také divadlo, jehož budova mezitím posloužila jako lom na stavební materiál obyvatelům nedaleké moderní vesnice.

Profesor Salač byl především epigrafik – hned po první světové válce působil ve Francouzské škole v Athénách, mj. se podílel na publikaci nápisů z Delf; sestavil také rukopisný katalog kolků amfor z ostrova Thasu.

Výkopy v Kýmé se konaly v roce 1925, tedy krátce po řecko-turecké válce, za dosud neuspořádaných a poněkud dobrodružných poměrů - jak psal Salačovi konzul v Kýmé, skupiny banditů byly už menší, ale bez osobního ozbrojeného strážce se tehdy po venkově cestovat nedalo. Salač navštívil i další místa v okolí Izmiru, mj. skalní hrobky, a zachytil je také na fotografiích. Prostřednictvím obchodníků s koberci se mu také podařilo získat další soubor originálů z lokality, spolu s jinými z rozptýlené sbírky Evangelické školy ve Smyrně. Takto shromážděnou kolekci pak věnoval Ústavu pro klasickou archeologii University Karlovy, provenience jednotlivých nálezů je však nejistá. Podle dochovaných poznámek připravoval publikaci celého výzkumu, nakonec však vydal jen slavnou aretalogii (chvalozpěv) Ísidy, kterou objevil v jejím chrámu, a několik článků v novinách. Ačkoli oba výzkumy byly pro Antonína Salače významnou částí jeho životních aktivit, z dalších pokračování sešlo, mimo jiné i vzhledem k hospodářské krizi, která záhy poté vypukla a zastavila i řadu dalších projektů. Výsledky jeho vykopávek v Kýmé a na Samothráké byly zveřejněny teprve v 70. letech minulého století.

KÝMÉ

Řecká obec Kýmé na pobřeží dnešního Turecka patřila do svazu dvanácti aiolských měst a podle Strabóna byla „největším a nejmocnějším jejich střediskem na pobřeží Malé Asie“. Založil ji začátkem konce doby bronzové řecký kmen Aiolů, vytlačený z mateřského Řecka jiným řeckým kmenem – Dóry, podle tradice je vznik města spojen s potomky Agamemnónova syna Oresta, podle další báje byla Kýmé rodištěm (jediným z mnoha) samotného Homéra, či aspoň jeho manželky. Pocházela odsud i rodina neméně slavného básníka Hésioda, než se odstěhovala do Boiótie. Dosud známé nálezy z města nejsou starší než 8. století př. Kr., starší osada, jejíž založení datují prameny do konce 12. či do začátku 11. století př. Kr., ležela patrně na jiném místě.

Bezpečný přístav a strategicky výhodná poloha učinily z Kýmé vzkvétající obchodní středisko, pěstující čilé styky nejen se svými sousedy, ale i Egyptem a syropalestinskou oblastí. Jejich sousedé ovšem o Kýmských soudili, že nevynikají inteligencí, také daně z přístavu začali prý vybírat až mnoho let po jeho založení.

Během své historie sdílela Kýmé osudy ostatních řeckých měst na pobřeží Malé Asie – v 6. století př. n. l. byla poddanou lýdské říše, po Kroisově porážce se dostala do závislosti na říši perské, takže za řecko-perských válek se její loďstvo účastnilo bitvy u mysu Artemisia (480 př. n. l.) jako spojenec Peršanů. Po jejich porážce se Kýmé stala členem athénské námořní spolků, po peloponéské válce se řecké obce v Malé Asii dostaly zpět do područí Persie. Největší rozkvět Kýmé spadá do doby od osvobození Malé Asie Alexandrem Velikým, který učinil perské nadvláde definitivně přítrž, a jeho nástupců. Z tohoto období pochází většina vystavených exponátů. Ve 3. století př. n. l. zde byli pány střídavě syrští Seleukovci, Galaté (keltské kmeny usazené ve Frýgii) a pergamské království, v roce 135 př. n. l. se Kýmé stala součástí římské provincie Asie. Počátek římské nadvlády se nesl ve znamení vysokých daní, v roce 17 a 94 n. l. navíc město postihlo ničivé zemětřesení. Za vlády císaře Hadriána se již zdejší obyvatelům dařilo lépe, později se Kýmé dokonce stala sídlem biskupství a byla definitivně opuštěna teprve na konci byzantského období.

Městská zástavba zabírala dva pahorky nad přístavem, oddělené od sebe agorou (tržištěm). Na jižním svahu severního pahorku vzniklo v helénistické době divadlo. Nejvýznačnější stavbou v Kýmé, kterou česká archeologická expedice odhalila, byl chrám prastaré maloasijské Matky bohů Kybélé, na jehož základech vznikl ve 3. století př. n. l. chrám zasvěcený božstvům egyptského původu Ísidě a Osíridovi. V něm byl objeven známý chvalozpěv Ísidy (aretalogie), v němž bohyně zjevuje svou moc nad celým světem. Druhou nejvýznamnější stavbou byla helénistická kolonáda na pobřeží a přístav.

STAROVĚKÁ MYSTÉRIA A SVATYNĚ VELKÝCH BOHŮ NA SAMOTHRÁCE

Odkud přicházíme a kam směřujeme, zda lidská existence, spojená s nejistotou a utrpením, ukrývá i nějaký hlubší smysl a nakolik je konečná – tyto otázky si lidstvo klade od počátku věků. V historickém Řecku byl oficiální kult úzce spojen se společenstvím a obcí, nikoli se životem jednotlivce, a tak na tyto otázky odpověď nenabízel. Ani řecké lidové náboženství nepěstovalo představu obecně dostupné posmrtné blaženosti, není tedy divu, že právě v Řecku se těšila značné oblibě celá řada mysterijních kultů, zaměřených na niternější stránky člověka a nabízejících slibnější perspektivu posmrtné existence. Pronikaly sem již koncem doby bronzové a počátkem 1. tisíciletí př. n. l. ze severu (Thrákie) a z Orientu (Egypt), provozovalo je však zřejmě již předřecké obyvatelstvo jak na pevnině, tak na miónójské Krétě. Jednalo se tedy o všeobecnější fenomén společný celému východnímu Středomoří, jehož kořeny sahají hluboko do minulosti.

V historické době patřila k nejznámějším mystéria eleusinská na počest bohyně úrody Déméter a její dcery Kóré (Persefona), dionýsovská, orfismus a kult samothráckých Velkých bohů či Velké matky Kybély. V době římské se pak opět z východu rozšířila celá řada dalších orientálních kultů včetně uctívání Ísidy a Osírída, Sarápida či Mithry.

Mystéria rozhodně nebyla magickými obřady, které měly přivolat na jiného člověka zlo či jinak škodit, naopak - šlo o vyjevení vyšší pravdy, která měla člověku ulehčit pozemskou pouť i posmrtný úděl, o skutečné osvícení. K většině mysterijních náboženství se váží mýty o návratu z Podsvětí, návod na překonání smrtelného údělu tedy bezpochyby patřil k ústředním tématům mysterijních kultů. Vyzrazení tohoto tajemství se však trestalo smrtí, a tak pro nás zůstává záhadou dodnes.

Obřady byly přístupné mužům i ženám, Řekům i barbarům, svobodným i otrokům, v této otevřenosti lze spatřovat další potvrzení toho, že se nejednalo o vynález ryze řecký. Na rozdíl od orgiastické formy Dionýsova kultu se zasvěcenci mystérií (*mystové*) nedostávali do extáze prostřednictvím vína, drog či hudby a tance. Naopak se podrobovali fyzické i duchovní očistě a půstům, v obřadech hrálo důležitou roli mlčení, posvátné ticho a pasivní přihlížení. Mystéria se konala v noci a jejich působivost umocňovala symbolika náhlého světla zahánějícího temnotu – pochodeň byla jedním ze symbolů eleusinských obřadů. Tajemství se sdělovalo snad i prostřednictvím hraných výjevů ze života bohů spojených s příslušným kultem, hlavní náplní však bylo předvádění posvátných předmětů (*hiera*), jejichž skrytý význam odhalovali zasvěcencům kněží.

Mysterijní svatyni Velkých bohů na Samothráce založil podle legendy thébský Kadmos. Ačkoli ji pozdější mýty spojují s Orientem i dalšími řeckými mystérii, kult Kabeirů vykazuje primitivní rysy, typické pro kulturu mnohem starší.

Objektem uctívání zde totiž ještě nebyla individualizovaná božstva v lidské podobě, nýbrž celá skupina vládců přírodních tvořivých sil a živlů, označovaných jako Kabeirové. Jejich kolektivní označení je semitského původu, svou povahou pak připomínají krétské Daktyly a Kúrěty, uctívané v oblasti Malé Asie a Egeidy ještě před příchodem Řeků. V historické době měli Kabeirové svatyni také v řeckých Thébách, Tróadě a na ostrovech Lémnu a Imbru. Podle archaického básníka Ferékyda ze Sýru jich bylo šest – tři Kabeirové a tři Kabeirky, podle jiných pramenů byli čtyři: Axieros, Axiokersos, Axiokersa a Kadmilos, ztotožnění s Démétrou, Kóré, Hádem a Hermem.

Slavnosti se na Samothráce konaly ve druhé polovině července, během nich se provozovaly posvátné tance a představení. V pevninském Řecku se věhlas samothráckých mystérií rozšířil zejména v 5. století př. n. l., největší slávy však dosáhla až za helénismu: Filip II. se během návštěvy Samothráky nechal zasvětit do zdejších mystérií a seznámil se tu také se svou budoucí ženou Olympiadou, matkou Alexandra Velikého. Svatyni navštívil i Aristoteles se svým žákem Alexandrem. Alexandrovi nástupci v Řecku i Egyptě (Ptolemaiovcí) pak na Samothráce financovali přestavbu starších budov a poctili svatyni i řadou staveb nových.

Topografie

Svatyně Velkých bohů leží v rokli na západ od antického města. Památek z archaické a klasické doby se zde mnoho nedochovalo. V 6. století př. n. l. bylo v severní části okrsku zřízeno **Anaktoron**, kde probíhalo zasvěcování prvního stupně a kde se patrně předvádělo drama o Démétře a Persefoně unesené do Podsvětí. Ze stejné doby pochází i kryté **sloupořadí** určené pro vystavení velkorysých obětních darů. Nákladem Filipa II. vyrostl v posvátném okrsku **Temenos** s monumentální vstupní branou (*propylon*), zdobenou půvabnými mramorovými vlysy tančících dívek, autorem stavby i výzdoby byl zřejmě Skopás. Za Alexandra Velikého byly položeny základy **Hiera**, dokončeného o 150 let později, v letech 323-316 př. n. l. nechali Filip III. Arrhidaios a Alexandr IV. postavit další stavbu a přestavět **obětní oltář**.

Samothráce věnovali pozornost i Alexandrovi egyptští nástupci, toužící ovládnout pobřeží blízké Thrákie – královna Arsinoé II. zde v letech 289-281 př. n. l. nechala zbudovat okrouhlé **Arsinoeion**, její v pořadí třetí manžel Ptolemaios II. zřídil na východ od této budovy slavnostní vstupní bránu zvanou **Ptolemaion**. Za helénismu zde vznikaly i další stavby – tzv. **dům Mílétanky**, věnovaný svatyni neznámou obyvatelkou Miletu pro ubytování královských hostů, řada menších staveb sloužících zřejmě jako **pokladnice**, **kolonáda** s terakotovou reliéfní výzdobou, **divadlo** a nad ním **fontána**, v jejíž hladině se zrcadlila nejslavnější památka ostrova - **Níké Samothrácká**, připomínající námořní vítězství (dnes v pařížském Louvru).

VE STOPÁCH ANTONÍNA SALAČE

Profesor Jan Bouzek, jeden ze Salačových nástupců a dlouholetý vedoucí Ústavu pro klasickou archeologii Univerzity Karlovy, vzpomíná:

Připravované a schválené prospekce v Kymé vzhledem k uzavření čs. hranic koncem roku 1969 se ujal můj německý přítel Prof. Jörg Schäfer spolu se seminářem prof. Ekrema Akurgala; byl vytvořen nový dokonalejší plán lokality a prof. Schäfer prozkoumal i molo přístavu pod mořem. Spolu s doc. Ondřejovou a Dr. Filipem Kostomitsopoulosem jsme dlouho hledali ještě další dokumenty v archivu ČSAV, kde

byla větší část Salačovy pozůstalosti uložena, hledali paralely a možnosti řešení za situace, kdy se nejvýš dalo zajet do Budapešti do lepší knihovny. Velmi nám tam pomohl svým pohostinstvím Dr. J.-Gy. Szilágyi, vedoucí antického oddělení tamního Muzea krásných umění. Tam jsme – často i s doc. Ondřejovou- zajížděli nastudovat nové a v Praze nedostupné knihy. Za junty v Řecku nemohl domů ani Dr. Kostomitsopoulos, i když mu něco mohli opatřit jeho rodiče, kteří žili v Athénách.

Průlomem se stala možnost, kterou mi nabídla skupina jachtařů. Mohl jsem vstoupit do sportovního klubu potápěčů a jachtařů, a pak jako člen sportovní expedice jsem v roce 1978 dostal devizový příslib i výjezdní doložku. Potřebovali někoho, kdo umí řeči, aby jim zařizoval potřebné v přístavech a na dalších řeckých a tureckých úradech, a měli mezi sebou i takové účastníky, kteří devizový příslib zařídili. V Istanbulu mne velmi vřele přijala Dr. Nuşin Asgari, tehdy ředitelka tamního Archeologického muzea, a pomohla mi zrevidovat všechny starší nálezy z Kýmé v Istanbulu uložené v neuvěřitelně krátké době čtyř dnů. Pak se mi podařilo ještě strávit dva dny v Kýmé a zidentifikovat dochované ruiny v terénu krátce před stavbou moderní rafinerie. Šlo mj. o stou dnes pod mořskou hladinou a o kus přístavního mola; přeměřil jsme je metrem, ale měl jsme pak půl roku ruce a paže se zlomky bodlinek mořských ježků, které jen velmi pomalu vyhnívaly.

Tak mohl být dokončen i druhý díl vystavené publikace. Prof. Akurgal mi po jejím vydání vícekrát nabízel zařídit turecké povolení k pokračování čs. expedice. Velmi jsem si té přátelské nabídky považoval, ale v tehdejších poměrech to bylo nemyslitelné, a těsně před pádem komunismu získala licenci universita v Catanii, z jejíž výsledků dosud bylo publikováno jen velice málo.

Samothráké byla druhým místem, které se mi tenkrát s plachetnicí podařilo navštívit spolu s fotografem expedice Janem Švábem, který výborně zdokumentoval, co zůstalo ještě na místě vidět. Podpořila mne tenkrát na místě (s jistým váháním) i americká expedice, která získala výkopovou licenci od řecké vlády po druhé světové válce. Podporu Američanů jsme zaplatili předáním kopií Salačovy dokumentace; první části před návštěvou a druhé později jako „doplatek“. Na místě, kde Salač započal výkopy a oni pokračovali, mi sice obezřetně nesdělili, co našli a jak hodlají interpretovat situaci, ale přece jen byli zdvořilí a relativně vstřícní na to, že starý prof. Lehmann (-Hartleben), žid uprchlý z Německa do USA před Hitlerem, byl zřejmě ve špatném vztahu s mým učitelem Antonínem Salačem. Prof. Salač, tehdy již dlouho po smrti (zemřel v roce 1960), o něm mluvil velmi kriticky i přede mnou jako svým studentem, a paní Lehmannová, která jako vdova po Lehmannovi-Hartlebenovi byla tenkrát hlavním šéfem projektu, i v dopisech a poznámkách v archeologické komunitě na Antonína Salače z mně neznámých důvodů také vrčela. Prof. Pierre Amandry, tehdejší ředitel Francouzské školy v Athénách, kterou se mi t podařilo tehdy odskokem od plachetnice navštívit, byl na mne velmi laskav a dal mi k dispozici kopie všeho, co ještě z výzkumu v roce 1923 v archivu školy zůstalo; zbytek negativů mi dal k dispozici jeho nástupce prof. O. Picard. Jinak postupoval jejich kolega F. Salviat, kterému se do nabízené spolupráce nechtělo; řekl mi, že nic nemá a raději materiály, ke kterým se dostal, publikoval sám.

Doc. Ondřejová hrdinně překreslila mnohé skici Nepomuckého a v roce 1985 vyšla i naše závěrečná publikace výkopů svatyně, doplněná současně vydaným katalogem pražského souboru, (Samothracica in Prague) v Graecolatina Pragensia X. V obou těchto projektech nám byl velkou oporou prof. Radislav Hošek, který se ujal publikace nápisů, a to i pro dodatek, publikovaný v epitymbiu věnovaném velkému epigrafikovi a dlouholetému předsedovi Mezinárodní epigrafické unie prof. Mihailovovi. Pracné projekty publikace obou expedic byly dokončeny také díky tehdejší situaci: nemohli jsme nikam jezdit a měli daleko více času než máme dnes.

□

Výstava se koná pod záštitou Velvyslanectví Řecké republiky v Praze

Připravili: Jan Bouzek, Lenka Vacinová